

СТАНОВИЩЕ

на проф. д-р Николай Кирилов Михайлов
Софийски Университет „Св. Кл. Охридски“, ФЖМК
за дисертационен труд на тема
„ОБЕКТИВНОТО ИЗСЛЕДВАНЕ НА МОРАЛА И СЪВРЕМЕННАТА ЕТИКА.“
на Емилия Васил Маринова
за присъждане на научната степен „доктор на философските науки“ в
професионално направление 2.3. (Философия)

Още заглавието на представения дисертационен труд насочва към важната, актуална и дори необходима в научен план задача, която си поставя изследователя. В началото на труда си, доц. Маринова предлага последователно и достоверно определение за основната си теза – понятието „обективни методи“ : „С него са означени всички **емпирични** (Н.М.) методи, с които се изучават моралните съждения, мислене, правила, поведение, чувства и пр. Те могат да бъдат социалнопсихологически, психологически, социологически, а най-често са комплексни“ (с.7). Очевидно е, че вниманието на автора в този случай се насочва към изучаване, установяване и изследване на проявите на „моралния ред“ (moral order) или „моралните истини“ (moral truths) по думите на известния британски етик Дейвид Рос. Следователно разглеждането на самото изучаване или изследване на морала като научна цел на дисертанта се извършва чрез „изследвания, които имат за свой предмет света на моралното и се провеждат с обективни средства“ (Пак там). Този подход - определянето на етиката чрез характера на изследванията и с оглед на методите, с които тя стига до своите изводи - от една страна е познат и използван в българското етическо знание, както е отбелязал и дисертанта. От друга страна обаче, авторът предлага едно разширяване и допълнително уточнение на този подход в *съвременното етическо познание*, в това число и българското, тъй като споменатите по-горе методи се отнасяха до друг, различен негов етап в българската философия. Което, още в началото искам да отбележа, носи знака на една научна добросъвестност и белезите на дълга, последователна и без съмнение плодотворна работа в това поле от страна на автора. Или както посочва и доц. Маринова, цел на нейните научни усилия е да допринесе за разширяване на знанието за проявленията на многообразието на морала в социалната реалност, защото „връзката на обективното изследване на морала и съвременните процеси и тенденции в етиката остава недостатъчно разработена“ (с.9).

Предложения за рецензия дисертационен труд се състои от увод, четири глави, заключение, бележки и литература в общ обем от 258 страници. Списъкът на цитираните източници съдържа общо 301 заглавия, от които 210 са на кирилица (български и руски език) и 55 – на латиница. Публикациите по темата на дисертацията са 11, сред които 1 излязла от печат монография по нейната темата. Приложени са всички необходими документи по процедурата. Работата на дисертанта притежава експлицитно формулирана хипотеза, посочваща модела на изследване в нея – взаимовръзката на морала със социалната психика. И наистина, както знаем още от Джордж Хърбърт Мийд, индивидуалното Аз е такова само поради отношението си към Другите. В началото на своята разработка, дисертантът си поставя амбициозни, но достижими за ерудиран учен като него научни цели – „изучаването на морала в определени (времеви, пространствени и др.) параметри, които се използват от етическия подход, но са постижими със средствата на обективното научно изследване“ (с.10). Тази насоченост на вниманието на автора променя фокуса на етическото разсъждение, според него, като го води към анализ на съвременните форми на приложна етика, практическа етика, етика на развитието и т.н. Отдавна познавам и следя ползотворната работа на доц. Маринова в тази наистина нова и според мен – налагаща се сред етиците у нас област на етическите изследвания. Не мога да не отбележа, че и дисертационния труд и публикациите по темата говорят за продължителна систематична научна работа от страна на доц. Маринова, която дава своите плодове и печели своите последователи, особено сред по-младото поколение български етици, учени и хора от различни области на науката. Запознат съм и с монографията на едно от най – големите имена в световната етика – Питър Сингър, „Практическа етика“ („етиката не е идеална система, която е благородна на теория, но не достатъчно добра на практика“, Сингър), чието последно издание излезе сравнително скоро. Това, което обединява подходите и интереса към приложната етика – този на Сингър и този, който изследва доц. Маринова (доц. Маринова предлага интересна трактовка на влиянието на австралийския автор в българското етическо знание, като формулира понятието „пред-Сингеров академичен период“, с. 145), без по никакъв начин да засяга своеобразието и оригиналността на всеки от тях, е опитът да се докаже теоретично, с помощта на методите на емпиричното изследване и описание, появата на нов вид етическо знание, изследващо проявите на морала в обществото чрез конкретното – постъпка, избор, действие, решение, възпитание. Още Аристотел определя фронезиса като особен вид практически разум, човешка способност да се

постъпва според избора и намерението. Следователно понятието „приложна“ етика в смисъла, който влага дисертанта, ще означава *прилагането* на тази способност в разнообразни и често противоречиви ежедневни ситуации, които обаче са *обективно* обусловени от обществото, социалната психика, професионалната дейност, социалната практика и т.н. Целта и на дисертанта и на всяко възможно обективно изследване на морала в този контекст е описание на социалните обстоятелства, сред които и въздействието на социалната психика, в които трябва да се прояви нравствената регулация и да предложи предпочитана или желана постъпка спрямо тях. Доц. Маринова предпочита акцента върху мотивацията на постъпката, „тук задачата е стеснена и насочена към един единствен аспект – обективните изследвания, които са застъпени в психологията на морала“ (с. 14). Това задава конкретна насоченост на цялостния труд и помага на автора му да „удържи“ тезата си в иначе разнообразните етапи и теми, през които преминава той. Тук трябва да отбележа една тенденция в цялостната научна работа на доц. Маринова, а именно това, че самият морал тя често разглежда като *обект* на изследване от страна на различни науки, занимаващи се с описание и анализ на социални факти – социология, социална психология, културни изследвания и др. Голяма част от предложените публикации очертават именно този опит на социалното знание да открие „морални обекти“ (Бърнард Уилямс), които могат да бъдат изследвани с помощта на съответните методи и получените резултати да помогнат за формулиране на „валидни“ или „достоверни“ съждения, и приемане на практически морален избор в ситуация на несигурност, колебание или дори риск, един от акцентите на научния интерес на доц. Маринова. Потвърждение за тези мои думи намирам в частта на дисертационния труд, посветена на най-известните обективни изследвания на морала, където доц. Маринова отбелязва: „Теоретичните (класически, хипотетични) морални дилеми изучават съждението за справедливостта и се градят върху конфликта на две морални норми или на правата на две личности“ (с. 34). Дисертантът е изложил достатъчно на брой аргументи, както и собствен анализ, за да подкрепи своята позиция. Такъв вид обективност обаче, към чието обосноваване се стреми авторът, трябва да бъде основана на теория, която доказва универсалност и претендира за безпристрастност. От друга страна не само Кант определя етиката като практическа философия („тя не търси принцип на познание, а правило за действие по отношение на собствената воля“), тъй като такава тя е немислима без човешка „въвлеченост“ в действията и постъпките, личното аргументиране на избора. Това е тема на дълъг дебат във философията на морала в световен план, в който доц.

Маринова аргументирано предлага свое решение и според мен, взима страна, основавайки се на детайлното познаване на тезите и идеите на привържениците на обективизма. Бих разчел идеята на доц. Маринова така – обективните методи описват, но и доказват обективността на нравствената необходимост (норма), нейното познаване и нейното регулативно действие като реална цел на моралното възпитание и начин за социализация. В тази постановка дисертантът търси и спецификата на съвременната приложна етика – *„Етическите казуси днес притежават достойнствата на етически инструмент за въздействие върху избора на решение* в резултат от своето развитие по посока на нормативността и нормативните функции“ (с. 87).

В своя труд доц. Маринова изследва и проявите на обективните изследвания на морала в съвременната българската етика, като всъщност има предвид основно марксисткия период на нейното развитие. Както се знае, в него голяма част от изследователите смятаха, че етиката има научен характер и дори някои я определяха като наука, което доц. Маринова посочва и анализира в своето изследване. Основната теза на някои български етици от онзи период на историята на етиката у нас е, че научното обосноваване на нравствените норми е невъзможно без тяхното научно (т.е. обективно) изследване, описание и търсене на закономерности. „Нормата не е съждение, а обективно социално явление“, пише тогава един от най-утвърдените и досега етици у нас. Тази теза, многократно появяваща се в работите на българските етици от марксисткия период на етиката у нас, има ясна научна цел и издава аргументирана научна позиция – противопоставяне на идеята за субективността на етическите ценности, намираща своето начало в идеите на Дейвид Хюм и развита например в емотивистката етика на сър Алфред Еър (известен у нас и като Айър) и изграждането на една възможна цялостна етическа теория. Отзвукът от този спор и българската етическа позиция от онези времена в него, изследвана и изложена подробно от доц. Маринова, все още отеква в ежедневието на българските философи, социолози, психолози и това за мен е аргумент в полза на твърдението, че анализът му в различните публикации на автора е не просто описание, а аргументирано насочване на вниманието към един проблем, който сякаш е „завещан“ на съвременното поколение български учени в областта на знанието за човека. И той все още е предмет на различни анализи и дискусии, в които различните гледни точки формират и различни предпочитания за насоките на изследване сред българските етици.

В заключението, доц. Маринова отново премисля и предлага своите аргументи относно „изследванията, които имат за свой предмет света на моралното“ (с. 222). Според мен в цялата си позиция на учен и изследовател в полето на етиката, разработвана и синтезирана през цялата дълга и успешна научна кариера на доц. Маринова, тя се изправя пред две, ако мога така да се изразя, изкушения. Първото – да достигне до извода, че моралът може да се определи и опише като особен вид социална психика с всички последствия за етиката. Второ – да приеме, че ако етиката иска да дава „обективно“ знание, тя трябва да се опира на социални факти, идващи от описания, обективно установяване на нагласи, да се насочи към експериментален (емпиричен) анализ, но не и към понятиен. Което е и собствено философския подход в изследването на морала. Тук, според мен, трябва да се отбележи, че преди да се премине към каквото и да е изследване на морала, той трябва да се определи понятиено и съдържателно, което е и голямата и дори вечна задача на философията на морала. Затова подкрепям заключенията на доц. Маринова и относно предмета на психологията на морала („компетенциите на психологията на морала са психологически; изводите имат стойността на психологическа експертна оценка“, с. 223), с което преодолява първото изкушение, и относно означаването на методите като „обективни“ („за да не се дава превес на социологическите методи“, с. 222) с което преодолява и второто. Моралът, според доц. Маринова, е *възможен* като социална психика, той се проявява като такава, но „моралната автономия поставя морала пред социалността“ (с. 225). Взаимовръзките между психиката и човешкото поведение и постъпки са несъмнени и ако искаме да разберем морала на дееца, както го наричам аз или на „моралния субект“, както го описва доц. Маринова, трябва да изследваме поведението но не само индивидуално, а в контекста на социалните избори, социалните групи, в които е включен, социално – психологическите им нагласи и изобщо проявата на личния опит и мотивация в социалния процес. От тази гледна точка вече – „от генетическа и културологическа перспектива социалността не само предхожда моралността, но винаги остава с нас“ (Пак там). Подкрепям това разсъждение на доц. Маринова, тъй като способността на етическата рефлексия да дава съвършен нравствен образ, идеал за следване, който да въздейства ефективно в морален и социален план, е невъзможна без тя да „премине“ в социалните, политическите, икономическите или верските отношения между хората. Според мен предоставените публикации на доц. Маринова очертават значимостта на етик, последователен, добросъвестен и изключително компетентен в областта на

научната проблематика, която изследва. Смятам, че цялостната и продължителна работа на дисертанта, реализирана в предложените като аргументи научни публикации, представлява действителен принос в полето на българската философия и по-специално на изследванията на моралния живот и различните му прояви в обществото. Ако мога да обобща с една дума, кое е онова, което най-убедително доказва важността на работите на доц. Маринова за етичeskото знание у нас, то това е дългогодишната и работа, доказана с многобройни публикации (виж приложените Таблици и Списък публикации), върху проблемите на „срещата“ на личността с обществените условия на нейното формиране и нравствена социализация. Резултатите от нейните изследвания, ако мога да се изразя така, „откриват“ пътя на етиката към такива форми, които са изключително актуални днес – професионална, приложна, етика на взимане на решения, етическа експертиза, социален риск и т.н. За всички основни понятия, с които работи, дисертантът е предложил ясни определения, изложени систематично и последователно в изложението. Бих могъл да добавя и личните ми впечатления от дългогодишната ми работа с доц. Маринова като притежаваща не само безспорни академични качества на изследовател, научна добросъвестност и отзивчивост към колегите, но и скромност, самообладание и деликатност.

В резултат на анализа на предоставените трудове на доц. Маринова, приносните моменти в тях, практическото им значение за българското етичeskо знание, цялостното и систематично изграждане на изследовател на проявленията и механизмите на нравствената регулация в социалната действителност, доказаните и качества на учен и теоретик, както и високият и авторитет в научната общност, еднозначно приемам, че доц. Емилия Васил Маринова напълно заслужава да получи от уважаемото Научно жури научната степен „доктор на философските науки“, за което гласувам „за“.

Проф. д-р Николай Михайлов

София, 14. 09. 2019

Подпис.....